Інклюзивна освіта

УДК 376.1:373.3

Тамара МАЗУРИК,
завідувач ресурсного центру
підтримки інклюзивної освіти ВІППО

Практичні аспекти забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою в умовах інклюзивного навчання

Розглянуто значення наступності як необхідної умови успішної адаптації та подальшого розвитку дітей під час переходу від навчання в закладі дошкільної освіти до першого класу школи. Представлено поетапність взаємодії між закладами дошкільної та загальної середньої освіти, що сприяють створенню сприятливих умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах нового освітнього середовища. Особливу увагу приділено практичним інструментам підтримки дітей, які мають соціоадаптаційні та/або інтелектуальні труднощі, для використання батьками й асистентом учителя в період адаптації до школи. Зроблено висновок, що системна реалізація принципу наступності є важливим чинником забезпечення якості інклюзивного навчання та дотримання права кожної дитини на безперервну підтримку в освітньому процесі.

Ключові слова: *наступність освіти, дошкільна освіта, початкова освіта, дитина з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, адаптаційний період, психолого-педагогічний супровід, інклюзивне освітнє середовище.*

Tamara Mazuryk. Practical Aspects of Ensuring Continuity Between Preschool and Primary Education in Inclusive Learning Settings.

The article examines the importance of educational continuity as a necessary condition for children's successful adaptation and further development during the transition from preschool education to the first year of primary school. It presents a step-by-step model of cooperation between preschool and general secondary education institutions aimed at creating favourable conditions for children with special educational needs in a new educational environment. Particular attention is paid to practical support tools for children with social adaptation and/or intellectual difficulties that can be used by parents and teacher assistants during the transition to school. The author concludes that the systematic implementation of the principle of continuity is an important factor in ensuring the quality of inclusive education and safeguarding every child's right to continuous support throughout the educational process.

Keywords: *educational continuity, preschool education, primary education, child with special educational needs, inclusive education, adaptation period, psychological and pedagogical support, inclusive educational environment.*

Постановка питання. Забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) є одним із ключових принципів реалізації державної політики у сфері інклюзивної освіти, що значною мірою визначає успішність їхнього освітнього маршруту. Правові засади організації цього процесу визначаються Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про повну загальну середню освіту», Концепцією НУШ, які гарантують право кожної дитини на безперервність освіти, доступність освітніх послуг та створення умов для успішного переходу між рівнями освіти.

У чинному Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що наступність між дошкільною та початковою освітою в реалізації перспектив розвитку дитини забезпечується завдяки:

– узгодженості та цільовій єдності в розвитку дитини на етапі дошкільної та початкової освіти;

– визначенню спільних для дошкільної та початкової освіти принципів, підходів, намірів та адекватних віковим закономірностям дитини провідним видам діяльності, які спрямовують розвиток дитини;

– використанню форм та методів педагогічної роботи, які відповідають віку дітей;

– послідовному збагаченню результатів освіти, які висвітлено у формуванні компетентностей дитини дошкільного та молодшого шкільного віку [1].

З вересня 2027 року набуде чинності новий Державний стандарт дошкільної освіти, який, як зазначає МОН України, визначає, що́ дитина має вміти й розуміти перед переходом до школи, а також установлює зв'язок між дошкіллям і початковою освітою, щоб цей перехід був плавним і нестресовим [4].

Огляд джерел. Науково-методичним підґрунтям наступності між дошкільною та початковою освітою виступають положення багатьох сучасних науковців

та педагогів-практиків. А. Богуш вважає, що «передшкільна освіта має забезпечити легку адаптацію дитини до нового соціального осередку – школи, бути одним із шляхів вирівнювання стартових можливостей дітей, за необхідності здійснювати коригування окремих порушень і відхилень у фізичному, психологічному, розумовому, емоційно-мотиваційному та комунікативно-мовленнєвому розвитку дітей» [2, с. 25]. Т. Піроженко наголошує на «необхідності пропедевтичної роботи з батьками, вихователями та вчителями початкових класів щодо врахування психологічних особливостей дитини в період зміни соціальної ситуації її розвитку (дошкільна – початкова освіта)» [7, с. 115].

Проблему наступності принципів, змісту, форм і методів дошкільної та початкової освіти розглядають О. Кононко, О. Савченко та ін. Вихователі закладів дошкільної освіти мають бути ознайомлені зі змістом, формами і методами роботи в початковій школі та вводити у свої заняття навчальні елементи, які підготують дітей до першого класу. Однак, як зазначає О. Косенчук, «проблемою є те, що в освітніх програмах підготовки вчителів початкових класів вивчення дошкільної педагогіки та методик роботи з дошкільниками не передбачено. Тому, як засвідчує практика, проблемою наступності між першими освітніми ланками більше переймаються фахівці з дошкільної освіти, які розуміють велику розбіжність між змістом, формами і методами роботи в ЗДО і початковій школі» [3, с. 4].

Концепція НУШ окреслює навчання в початковій школі за двома циклами – адаптаційно-ігровим та основним. У першому циклі (1–2 класи) пропонується організація навчання дітей «через діяльність, ігрові методи як у класі, так і поза його межами», що значно поліпшує наступність між дошкільною та початковою ланками освіти [5, с. 9]. Дослідники та педагоги НУШ визнають, що «початок навчання є для кожної дитини сильним стресом, тому традиційно для нашої школи на перші тижні припадає адаптаційний період, під час якого менша кількість уроків, незначне навчальне навантаження, режим дня схожий на той, до якого діти звикли до школи» [6, с. 37].

Виклад основного матеріалу. Практичний аспект наступності дошкільної та початкової освіти реалізується через конкретні форми планованої та системної співпраці дитячого садка і школи: дні відкритих дверей; взаємовідвідування уроків та занять з наступним обговоренням; проведення спільних методичних заходів (семінари-практикуми, психологічні й комунікативні тренінги, круглі столи) щодо найбільш ефективних стратегій та методів підтримки дітей з ООП в освітньому процесі; взаємоконсультування між педагогами закладів освіти та фахівцями ІРЦ; спільні концерти, спортивні змагання, свята. Підсумком співпраці педагогічних колективів може бути педрада, де аналізуються результати підготовки дітей до школи, враховуються досягнення й упущення та прогнозується подальша співпраця.

У контексті інклюзивної освіти та переходу дитини з ООП до навчання в школу особливої актуальності набуває взаємодія команд супроводу з метою завчасної передачі інформації про її індивідуальні особливості розвитку, сильні сторони, труднощі, ефективні методи підтримки. Важливо узгодити адаптації та/або модифікації, які були ефективними в умовах інклюзивного навчання в ЗДО і можуть бути продовжені у школі. Участь батьків як рівноправних партнерів у цьому процесі обов'язкова. Такий підхід сприяє більш якісній підготовці для створення безпечного, комфортного інклюзивного середовища та зменшенню ризиків дезадаптації дитини у першому класі.

Як правило, діти з соціоадаптаційними та/або інтелектуальними труднощами більш чутливі та вразливі, важче сприймають новизну – відповідно потребують більш ретельної підготовки для переходу в нове освітнє середовище. Пропонуємо спланувати поетапну і детальну взаємодію команд супроводу з визначенням орієнтовних термінів, основних завдань та очікуваних результатів.

Підготовчий етап

(період навчання у старшій групі ЗДО)

Учасники: вихователь, асистент вихователя, практичний психолог, вчитель-логопед, батьки, фахівці ІРЦ.

Основні завдання: визначення особливих освітніх потреб дитини, розвиток навчальної мотивації, формування психологічної та соціальної готовності до школи, підготовка рекомендацій щодо подальшого супроводу.

В цей період важливим аспектом підготовки до школи є формування самостійності дитини. Асистент вихователя має допомагати лише настільки, наскільки це необхідно, поступово зменшувати обсяг підказок, заохочувати самостійний вибір і прийняття рішень. Разом з тим дитину треба навчити просити про допомогу. Для багатьох дітей з ООП це окрема навичка, яку можна відпрацьовувати через моделювання ситуацій під час гри: хтось із звірят (учнів лісової школи) просить словами: «допоможіть, будь ласка», «я не зрозумів завдання», «мені потрібна перерва» або з використанням візуальних підтримок – жестів, фотографій, ілюстрацій, піктограм. Батьки мають перед школою навчити дитину складати свої речі, користуватися туалетом без сторонньої допомоги, самостійно одягатися та роздягатися, чекати своєї черги. Навіть невеликі навички самостійності суттєво підвищують впевненість дитини. Корисним і практичним інструментом забезпечення наступності є «Портфоліо дитини», куди вкладаються описи як педагогів, так і батьків про її сильні сторони та інтереси, сенсорні особливості й ефективні мотиваційні прийоми, особливості спілкування і поведінки; фото дитини та значимих для неї дорослих, однолітків (група підтримки), малюнки, зразки різних робіт дитини.

Координаційний етап

(орієнтовно квітень–травень)

Основні заходи: спільні засідання команди супроводу ЗДО з педагогами початкової школи, ознайомлення з індивідуальними особливостями розвитку дитини з ООП, передача інформації щодо ефективних поведінкових стратегій та методів взаємодії з дитиною, адаптацій та модифікацій, взаємодія з ІРЦ щодо повторної оцінки розвитку дитини, консультативна робота з батьками про стан позитивного налаштування дитини до школи.

Важливо, що саме батьки мають формувати позитивний образ школи, щоб дитина сприймала її як місце цікавих відкриттів, а не випробувань. Корисно говорити: «У школі ти знайдеш нових друзів, там буде багато цікавих занять, якщо щось не вийде – тобі допоможуть».

Для дітей з розладами аутистичного спектра (РАС), інтелектуальними порушеннями, труднощами саморегуляції особливо важлива передбачуваність, тому за 1–2 місяці до школи бажано поступово наближати домашній режим дня до шкільного. Ефективно для таких дітей використовувати вдома візуальний розклад дня, картки послідовності ранкових дій, календар підготовки до школи.

Очікуваний результат: створення умов для комфортного переходу дитини з ООП до нового освітнього середовища.

Адаптаційний етап

(1 клас, орієнтовно вересень–листопад)

Учасники: учитель початкових класів, асистент учителя, практичний психолог, батьки, фахівці ІРЦ, корекційні педагоги.

Основні завдання: максимальна психологічна підтримка дитини педагогами та батьками; активне включення у взаємодію з однолітками на уроках і перервах; забезпечення розумного пристосування, адаптацій та модифікацій у процесі навчання; моніторинг розвитку дитини (успішності й соціалізації); формування позитивної мотивації до навчання.

Очікуваний результат: успішна адаптація дитини до шкільного навчання, збереження досягнутого рівня розвитку, безперервність психолого-педагогічного супроводу.

Пропонуємо адаптаційні стратегії, які варто застосувати у перші 2–3 місяці навчання учнів з особливими освітніми потребами у першому класі.

– **Організація простору:** закріплення за дитиною парти у візуально комфортному місці (наприклад, ближче до вчителя або ресурсного куточка); створення чіткої системи маркування (де її вішалка, де навчальні матеріали). Дуже добре створити у класі «Місце сили» («Куточок усамітнення», «Куточок спокою», «Ресурсний куточок»), навіть якщо у школі є велика ресурсна кімната. В кутку за ширмою може бути маленький намет-вігвам з м'якими подушками, або м'яке крісло / пуф – там мають бути антистрес-іграшки та навушники від шуму. Якщо ви помічаєте у дитини з ООП ознаки перевтоми (плач, закривання вух, відмова від роботи), негайно запропонуйте їй «перезавантаження» у цьому куточку на 5–10 хвилин.

– **Режим підтримки:** адаптований розклад (наприклад, перші два тижні дитина перебуває лише на 2–3 уроках), збільшена кількість рухових пауз під час уроків.

– **Візуальна підтримка:** використання візуального розкладу уроків на парті, карток «Спочатку–потім», таймера для відліку часу до кінця виконання завдання, уроку.

– **Супровід під час перерв:** асистент учителя допомагає дитині орієнтуватися в коридорі, їдальні та залучає до безпечних ігор з однолітками.

Щоб адаптаційний період у 1-му класі пройшов м'яко та цікавіше, пропонуємо вправи, які легко адаптувати для дітей з ООП.

1. Вправа для знайомства з простором і правилами *(допомагає знизити тривожність через невідомість і вивчити нові маршрути).*

«Шкільні детективи». Мета – вивчити карту школи та важливі локації (клас, туалет, їдальня, ресурсна кімната, спортзал, медичний кабінет). Діти отримують «Карту важливих локацій школи» (для дитини з ООП – фотокартки цих місць). Клас іде екскурсією, на кожній точці «детективи» мають знайти наліпку або певний предмет. Адаптація для дитини з ООП: асистент учителя держить школяра за руку або йде поруч, тримаючи наочно контрольний список (знайшли ресурсну кімнату – поставили в спискові галочку).

2. Вправа для емоційного розвантаження та саморегуляції *(допомагає вчасно скинути напругу від сенсорного перевантаження).*

«Погода в лісі». Мета – зняття м'язового напруження, переключення уваги. Діти стають один за одним у коло. Дорослий каже: «У лісі світить сонечко – гладимо сусіда спереду по спині; пішов легкий дощик – пальчиками легенько стукаємо по спині; почалася злива – сильніше стукаємо; блискавка – креслимо вертикальні лінії ребром долоні; знову вийшло сонечко – плескаємо в долоні). Потім усі розвертаються і роблять те саме у зворотному напрямку. Адаптація для дитини з ООП: якщо дитина має тактильну гіперчутливість (не любить, коли її торкаються), вона робить ці рухи сама собі на своїх колінах, плечах або ж робить масаж улюбленій м'якій іграшці.

3. Вправа на згуртування та взаємодію в класі *(показує класу, що всі ми різні, але рівні, та навчає дітей взаємодіяти з учнями з ООП).*

«Павутинка дружби». Мета – знайомство, встановлення перших дружніх зв'язків. Учитель тримає клубок ниток, називає своє ім'я і те, чим любить займатись (наприклад: «Я – Марина Василівна, люблю читати поезію, тобто вірші»). Затискає кінець нитки і кидає клубок учневі. Той робить те саме. У кінці утворюється велика «павутинка», яка єднає весь клас:

усі дізнаються про уподобання кожного. Адаптація для дитини з ООП: коли клубок потрапляє до неї, асистент учителя може допомогти та сказати за неї (якщо дитина немовленнєва або відмовляється говорити): «Це Максим, він колекціонує спортивні машинки (любить малювати, слухати музику, цікавиться космосом, ро́ботами, доглядом за домашніми тваринами, приготуванням десертів)». Учитель наголошує: «Подивіться, які ми різні, але ми всі тримаємося за одну ниточку – вона об'єднує нас в один чудовий, дружній клас».

Для збагачення інклюзивного середовища класу, а саме арсеналу методів підтримки учнів з ООП та інших першокласників, пропонуємо практичний інструмент ***«Адаптаційний кейс асистента вчителя»***, використання якого допомагатиме їм упоратися з тривогою, напругою, зосередитися на уроці або безпечно перезавантажитися під час перерви. Наповнення кейса має бути різноманітним, щоб задіювати різні сенсорні канали дітей (зір, слух, дотик).

1. Зниження звукового та візуального навантаження:

– шумопоглинальні навушники – критично важливі для дітей із гіперчутливістю до різких звуків, шумів (рятують під час гучних шкільних дзвінків, повітряної тривоги, крику на перервах);

– сонцезахисні або затемнені окуляри – допомагають, якщо у клас надто яскраво світить сонце чи світло ламп та подразнює нервову систему дитини.

2. Тактильні та пальчикові антистреси:

– текстурні м'ячики та кульки, що масажують долоні та знімають м'язову напругу;

– сквіші та слайми, які можна безшумно, механічно крутити і м'яти в руках під партою, що допомагає гіперактивним дітям утримувати фокус уваги на вчителеві.

3. Візуальні сенсорні матеріали (для фокусування та заспокоєння):

– імітація декоративної лава-лампи. Налити 1/3 пляшки води з барвником, додати 2/3 пляшки олії, вкинути шматочок шипучої таблетки. Заворожливий візуальний ефект руху кольорових краплин допомагає дітям «заземлитися» під час спалаху емоцій.

4. Матеріали для відчуття власного тіла:

– обтяжувачі для рук, ніг (манжети з піском / сіллю вагою 1–1,5 кг), глибокий тиск яких допомагає краще відчувати своє тіло, зменшує рухове занепокоєння та заспокоює.

5. Інструменти експресдіагностики емоцій та комунікації:

– картки емоцій – набір із простих карток (фото, ілюстрацій, піктограм або смайликів), за допомогою яких дитина, яка перебуває у стресі й не може говорити, показує, що вона відчуває («мені страшно», «я втомився», «мені боляче») і що хоче («хочу полежати», «хочу пити», «хочу в туалет»).

Формуючи кейс, асистент учителя обов'язково має враховувати правила безпеки для учнів з ООП: жодних дрібних деталей, які дитина може проковтнути або засунути до носа / вуха; матеріали не повинні мати різкого запаху. Іграшки з цього кейса – це інструменти регуляції, а не винагорода. Вони видаються тоді, коли дитині об'єктивно важко в адаптаційний період, а не за її хорошу поведінку.

Висновки. Тема наступності між дошкільною та початковою освітою має особливо важливе значення, адже саме на цьому етапі закладаються передумови успішної адаптації дитини до навчання в новому освітньому середовищі. Наступність дошкільної та початкової освіти дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання – це в першу чергу процес активної взаємодії команд психолого-педагогічного супроводу. Головна мета цього процесу – створення доступного, інклюзивного та комфортного освітнього середовища, де школа, враховуючи дошкільний досвід та особливі освітні потреби дитини, забезпечить їй максимальну підтримку.

Використання педагогами й батьками рекомендованого нами алгоритму взаємодії та практичних інструментів підтримки дітей з ООП в адаптаційний період дозволить забезпечити їм більш м'який та успішний перехід до навчання у першому класі. Системна реалізація принципу наступності є не тільки важливим чинником забезпечення перших двох ланок освіти, а основою якості інклюзивного навчання і дотримання права кожної дитини на безперервну підтримку в освітньому процесі.

Використані джерела

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033729-21#Text

2. Богуш А. М. Дошкільна і початкова ланки освіти – сходинки наступності. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. / редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, О. В. Безпалько, Г. В. Бєлєнька [та ін.] ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2017. № 28. 84 с. URL: https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/issue/view/16/34

3. Косенчук О. Г. Формування компетентностей дитини: наступність дошкільної та початкової освіти. *Вісник НАПН України.* 2021. № 3 (2). URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/222/269

4. Міністерство освіти і науки України. Уряд затвердив Державний стандарт дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/news/uriad-zatverdyv-derzhavnyi-standart-doshkilnoi-osvity

5. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд.: Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін. Київ, 2016. 40 с. URL: http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepcziya.pdf

6. Нова українська школа : порадник для вчителя / заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавн. дім „Плеяди"», 2017. 206 с. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf

7. Регулююча дія ціннісних орієнтацій у житті дитини : монографія / [Т. О. Піроженко, І. І. Карабаєва, О. Ю. Хартман, Л. І. Соловйова, О. І. Федорчук, Л. Д. Токарєва] ; за ред. Т. О. Піроженко. Київ : Видавн. дім «Слово», 2020. 222 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722164/1/Монограф_Рег.%20дія%20ц.о_2020.pdf